

Van Gölü Havzası Sözlü Kültüründe Van Gölü *Van Lake in Van Lake Basin Oral Culture*

Metin EREN

Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Van, Türkiye
Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3576-6076 metineren@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Eren Metin, (2025). Van Lake in Van Lake Basin Oral Culture. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 70, 152-164

Eren, M. (2025). Van Gölü Havzası Sözlü Kültüründe Van Gölü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 70, 152-164

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: March 19, 2025/19 Mart 2025

Accepted/Kabul Tarihi: December 19, 2025/19 Aralık 2025

Published/Yayın Tarihi: December 21, 2025 /21 Aralık 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 70

Pages/Sayfa: 152-164

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Metin Eren).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Coğrafya ve coğrafyaya ait özellikler insanları yakınlaştırıp birleştirdiği gibi ayırır ve uzaklaştırır. Kültürel yakınlıklar kurduğu gibi kültürel farklılıklar ve uzaklıklar da oluşturur. Van Gölü Havzası; bir coğrafi alanı karşıladığı gibi göl etrafında şekillenen yerleşim yerlerini ve bu yerleşim yerleri içinde ve çevresinde yaşayan insan ve toplulukları içerir. Van Gölü Havzası'nın en önemli yerleşim yerleri Van ve Bitlis illeridir. Bu makale, Van Gölü Havzasını oluşturan yerleşim yerleri sözlü kültürüne göl ve göl ile ilgili unsurların yansıyıp yansımadığı, yansıdıysa ne şekilde ve ne kadar yansıdığı sorusu etrafında biçimlenmiştir. Makalede, Van Gölü ve göl ile ilgili unsurların hangi sözlü kültür ürünlerinde ne şekilde işlendiği sorusuna da yanıt aranmıştır. Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Van ve Bitlis illerinin bilimsel yöntemlerle derlenmiş, yazıya geçirilmiş sözlü kültür ürünleri ile sözlü kültürü temsil eden âşıkların şiirlerini içeren kitapları içerik analiz yöntemi ile incelenmiş, elde edilen veriler konuları bakımından ortak başlıklar altında toplanmıştır. Bu ortak başlıklara ait veriler kendi içerisinde ayrıca değerlendirilmiştir. Masal, efsane gibi nesir tarzındaki anlatılar ile âşıklık geleneği temsilcilerinin şiirleri, türkü ve mâni türlerindeki metinler incelemeye dâhil edilmiştir. Efsane ve âşıklık geleneği temsilcilerinin şiirlerinde Van Gölü belirgin bir şekilde yer alırken diğer türlerde daha sınırlı yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Van Gölü, Van Gölü Havzası, sözlü kültür

Abstract

Geography and its characteristics bring people together and unite them, but they also separate and distance them. It creates cultural similarities as well as cultural differences and distances. The Van Lake Basin encompasses a geographical area, the settlements formed around the lake, and the people and communities living in and around these settlements. The most important settlements in the Lake Van Basin are the provinces of Van and Bitlis. This article is structured around the question of whether elements related to the lake and the lake itself are reflected in the oral culture of the settlements that make up the Lake Van Basin, and if so, how and to what extent. The article also seeks to answer the question of how Lake Van and elements related to the lake are processed in which oral culture products and in what way. Content analysis was used in the research. Oral culture products from the provinces of Van and Bitlis, compiled using scientific methods and transcribed into writing, as well as books containing the poems of poets representing oral culture, were examined using content analysis, and the data obtained was grouped under common headings according to subject matter. The data belonging to these common headings was then evaluated separately. Narratives in prose style, such as fairy tales and legends, as well as texts in the genres of poetry, folk songs, and couplets by representatives of the tradition of minstrelsy were included in the study. It was found that Lake Van features prominently in legends and the poems of representatives of the tradition of minstrelsy, while it features more limitedly in other genres.

Keywords

Van Lake, Van Lake Basin, oral culture

Giriş

Sözlü kültür, insanın toplumsal varlığı çerçevesinde kendisini ifade etmede en eski ve en önemli iletişim aracıdır. 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirilen incelemeler araştırmacıları, sözlü kültürün yazılı kültürden farklı bir işleyişi olduğu sonucuna ulaştırmıştır (Ong, 2007). Sözlü kültür ürünleri; sözlü olmak, anonim olmak, geleneksel olmak, varyant ve versiyonlar hâlinde bulunmak, kalıplaşmış olmak ve senkretik olma özelliklerine sahiptir (Işık, 2005). Bu ürünler, kendilerine has bir gelenek oluşturarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Bu inceleme, Van Gölü ve göl ile ilgili unsurların Van Gölü Havzası olarak adlandırılan Van ve Bitlis illerindeki sözlü kültür ürünlerine yansıma biçimlerini, metinlerdeki işlevlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Van Gölü, coğrafi bir isim olmanın yanında çevresi itibarıyla bir kültürel alanı da tanımlamaktadır. Van Gölü çevresi farklı kültür ve uygarlıklara ev sahipliği yaptığı gibi farklı kültür ve uygarlıkların geçiş güzergâhı üzerinde yer almıştır. Bu tarihsel, sosyolojik çeşitlilik Van Gölü ile ilgili unsurların sözlü kültür metinlerine yansımaları sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmada, sözlü kültürden derlenmiş ve yayınlanmış metinler içerik analizine tabi tutularak göl, gölle ilgili insan, nesne, eşya, mekân, tarihî olayların sözlü kültür ürünlerine yansıma biçimleri incelenecektir. Sözlü kültür, kolektif benliğin tarihin derinliklerine doğru uzanmış köklerini barındırır. Van Gölü ve çevresi sınırlı da olsa masallara, efsanelere, halk şiirlerine yansımıştır. Bu incelemede elde edilecek veriler daha farklı analizlere de zemin hazırlayacaktır.

1. Masallarda Van Gölü

Van Gölü Havzası olarak nitelendirilen coğrafyayı oluşturan Van ve Bitlis illeri sözlü kültüründen derlenen masallar incelendiğinde göl, deniz ve bu ikisi ile ilgili öğeler metinlerde çeşitli işlevlerle yer alır. Van ve çevresi ağızlarında Van Gölü çoğunlukla “deniz” olarak adlandırılmaktadır. Bu kullanım incelemelerde dikkate alınmıştır. İncelemeye konu metinlerde Van Gölü veya gölle ilgili herhangi unsur, açık ve detaylı bir şekilde neredeyse hiç geçmez. Yılmaz Önay’ın *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı doktora tezinde göl bir masalda geçer. Deli Meryem, göldeki kurbağaları kız kardeşi zanneder. Getirdiği yünleri göle atıp oğlu Abbas’a kazak örmelerini ister (Önay, 1995, s.155). Göl ifadesi ile belirgin bir şekilde Van Gölü’ne atıf yapılmaz, aynı ifadenin devamında anlatının başlangıcında göl olarak adlandırılan yer, ilerleyen kısımlarda “Gelip bahip ne! Deniz oldoğı gibi donmuş.” ifadelerinde görüldüğü üzere göl, “deniz” olarak nitelenmiştir (Önay, 1995, s. 155). Önay ve Polat tarafından hazırlanan başka bir çalışmada da deniz, gemi, kayık ifadeleri belirli bir yere atıf yapılmadan geçer (2021, s. 58, 109). Kahraman, haramilerden kurtulmak isteyen kız, hile ile onları göle sokar ve elbiselerini alıp kaçar (Önay; Polat, 2021, s. 114). “Balıkçıl Kuşu” masalında göl, balıkçıl kuşu, yengeç, balık ağı ifadeleri balık avı kültürüyle ilgili bir bakış açısını yansıtır (Önay; Polat, 2021, s. 138-139). “Yalan Yarışı” başlıklı masalda ise Van Gölü bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır: “...ne göresen mübarek bu hint cevüzi bi Van Gölü geder oldi.” (2021, s. 247). “Van Valisi ve Meron İsa” anlatısı ise Akdamar Adası’nı da içeren bir anlatıdır (2021, s. 348-351). Bu durum, metnin belirli bir göle göndermede bulunmamakla birlikte anlatıcının zihninde Van Gölü adlandırmasının yöredeki göl/deniz ikili niteliğini gösterir bir biçimde kullanıldığına örnektir. Bu kullanım dışında ilgili metinde “deniz” sözcüğü daha fazla kullanılmıştır. Bu kullanımlardaki detaylar o kadar belirsizdir ki “deniz” sözcüğü Van Gölü ile açıkça ilintilendirilemez. İlgili çalışmada göl ve denizle ilgili “gemi, liman, iskele, rıhtım” sözcüklerinin kullanılmış olduğunu da bir tespit olarak eklemek gerekmektedir. Bu kullanımlar Van Gölü çevresinde yaşamının geniş sular ile ilgili bir söz dağarcığının varlığını mümkün kıldığı da göstermektedir.

Handan Kasımoğlu’nun *Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları* başlıklı doktora tezinde yer alan masallardan birinin adı “Göl Aygırı” adını taşır. Bununla birlikte masalda bir mekân olarak göl geçmez. Padişahın kavuşmayı istediği “Dünya Güzeli” padişaha getirilse de Dünya Güzeli padişahın yaşlı olduğunu görünce, yedi deniz ortasındaki göl aygırının getirilip onun sütünden içmesi ve böylece padişahın gençleşmesiyle onunla evlenebileceği şartını ileri sürer (Kasımoğlu, 2010, s. 472). Padişahın küçük oğlu Ahmet olağanüstü özelliklere sahip atına biner, atı onu göz açıp kapayıncaya kadar olan bir sürede bir deniz kenarına getirir. Bu at, bu denizin içine dalarak aynı zamanda annesi olan göl aygırını getirmeyi başarır.

Kasımoğlu'nun masalındaki göl aygırı motifi ile Ermeni halk anlatısı *Sasonlu David (Tavit)* destanındaki göl aygırı motifi arasında benzerlikler vardır. *Sasonlu David (Tavit)* destanında Van Gölü içinden çıkan kutsal sudan doğan iki kardeş olan Sanasar ve Baghdasar bugün Batman'ın bir ilçesi olan Sason'da kendileri için evler inşa ederler. Bu inşayı tamamladıktan sonra Baghdasar ve Sanasar doğaüstü nitelikleri olan denizatına sahip olmak için göl kıyısına (Van Gölü) varırlar. Baghdasar göl kıyısında beklerken Sanasar göle dalar. Göl ikiye yarılr, suların içinde kupkuru bir yer açılır. Sanasar, yeryüzündeymişçesine orada yürür. Suyun altında bir saray ve sarayın yanında sedeften bir eyeri olan, yanı başında da şimşek kılıcının olduğu Kurkig Celali adlı denizatını görür. Tanrı, yakarışlarını kabul eder. Sarayın önündeki havuzdan su içip uykuya dalan Sanasar, devasa bir görünüm ve güce kavuşur. Kurkig Celali atını ve şimşek kılıcını alarak yüzeye çıkar (Shalian, 1964, s. 44-47).

Van ve çevresi kullanımlarında göl yerine "deniz" kullanımının yaygın olduğuna değinilmişti. Van yöresi masallarında deniz kullanımının bir kısmının göl anlamında kullanılışı bu bilgi ışığında değerlendirilmeli ve anlatının metinsel bağlamı, sosyo-kültürel ve coğrafya bağlamları birlikte düşünülerek değerlendirme yapılmalıdır.

Kasımoğlu'nun incelemesindeki "İhtiyar Baba" başlıklı masalda padişah herkesin tırpanı ile sahile gelmesini emreder: "Eli kerandi tutan, deniz kenarında guri gumun üstünde (Efendime söylüyüm...) ot biçecehler." (Kasımoğlu, 2010, s. 497). "Dervüş Baba" masalında da deniz geçer: "Dervüş baba geli, gidi denizin kenarına bahi; bi tene gafes." (Kasımoğlu, 2010, s.346). Bu ifadenin hemen öncesinde kafes, dere kenarına bırakılmıştır. "Bilmez Hoca" masalında baba-oğul Bilmez Hoca'yı bulmak için yola çıkarlar bir düz ovaya gelirler: "Kıraç toprağın bittiği yerde denizin ortasında bir ada gözlerine ilişir." (Kasımoğlu, 2010, s. 429). Bu tasvir, gerçek anlamda bir denizden çok, bir gölle karşılaşıldığı intibai vermektedir. Van âşıklarının şiirlerinde kullandıkları "Denizin gırağı (kenarı)" ifadesi masallarda da kullanılmaktadır. "Yedi Arkadaş" masalın göl/deniz yüzme ile bağlantılı kullanılır. "Gettim denizin gırağına, gidim bi yıhanım." (Kasımoğlu, 2010, s.507).

Deniz/göl benzetme unsuru olarak, çokluk anlamı katmak için de kullanılmaktadır: "Valla, işte men gelirken geldim bir ovaya. Bahtim eyle guşlar gonmuuuş, eyle guşlar gonmuş deniz derya kimil" (Kasımoğlu, 2010, s. 372). "Deniz" saklanma, gizlenme yeridir. Ulaşılmazlığı temsil eder: "O sırrı alsan menle sen bi denizin bi adasına bi yerine gidebilirik." (Kasımoğlu, 2010, s. 542, 543, 545). 545. sayfadaki kullanımda denizin suyunun sodalı oluşundan söz edilir. Bu kullanımlar anlatıcının tasavvurunda göl ve denizin Van Gölü ile temsil edildiğini, göl ve denizin aynı imgenin temsili ve iç içe geçtiğini gösterir. "Bezirganbaşı" masalında deniz, gemi, iskele unsurlarına yer verilir: "O bezirganbaşı, iskelenin üstünde durdi. Bunin elinden alan, o min altını zerk etti, dökdi o denizin içine." (Kasımoğlu, 2010, s. 596, 597). Suya atarak bir kişinin, nesnenin yok edilmesi sadece masallarda değil birçok anlatıda yaygın bir motiftir. "Bunnari getir, sarala. Bi tene merangoz bulun, buni çahın. Atın denize, getsin çaya." (Kasımoğlu, 2010, s. 637). Van Gölü'nün geçmişte yaygın olarak var olan pratik kullanımları masallara da yansımıştır. "Tah Tah Eden Gabacıh Bizi Yaldatan Babacıh" masalında üvey anne "Üstün başın kirrenip, gah gidek denize, üstün başın yihyah." (Kasımoğlu, 2010, s. 714) diyerek kızını deniz kenarına götürür ve suya atar. Metne göre bir alabalık gelir ve kızı yutar (714). Deniz/göl, olağanüstü varlıkların barınma yeridir. Bu yönüyle tekinsiz bir mekândır. Geceye benzer bir şekilde genişliği ve derinliğinde neleri barındırdığı bilinemez (Kasımoğlu, 2010, s. 714, 716, 717). Tekinsiz bir mekân olarak deniz örneğine "Yedi Arkadaş" masalında da tesadüf edilir: Deniz kenarına giden kahraman sudan çıkan denizkızlarından birisini yakalayıp onunla evlenir. İki çocuğu dünyaya gelir. Kahraman, iki yıl boyunca bir daha gitmediği deniz kenarına, denizkızı ve çocuklarıyla gider. Denizkızı çocuklarını alarak suya dalar ve kaybolur (Kasımoğlu, 2010, s. 507-508).

Metin Eren tarafından hazırlanan *Bitlis Masalları Üzerine Bir Araştırma* (2001) başlıklı yüksek lisans tezinde de göl ve deniz yer ismi olarak geçer: Kadın, kaçırdığı çocukları göl kenarına bırakır. Metinde bu ifadenin hemen öncesinde çocukların denize atılması istenir (281). Gölün masallarda geçtiği diğer bir kullanımda ise baba oğullarını pis kokulu gölün kıyısında konaklamamaları için uyarır (341). Evine dönmek için gemiye binen kahraman fırtınaya yakalanır (137), kahraman kendisini kovalayan canavardan kaçarken attıkları sabun denize dönüşür (199), kendisini takip edenlerden kaçan kadın ulaştığı deniz kenarında bir gemiye binerek kaçır (203), Ali Ağa deniz kenarına gelir. Orada bulunan bir kayığa binerek karşı kıyıya geçer (212), olağanüstü bir kuş Harun Reşit'i yedi denizi ortasında bulunan bir yere bırakır (233), Sinan evleneceği kızı denizin ortasındaki bir yere bırakır (240), denizden çıkan balık fakir adama sihirli bir sofraya verir (248). Bütün bu örneklerde göl ve deniz belirli, bilinen bir mekâna gönderme yapmadan, masal türünün kendi iç belirsizliklerine uygun kullanılmıştır.

2. Van Gölü ile İlgili Efsaneler

Efsaneler; bir olgunun (yer, kişi, olay) halkın kolektif bilinciyle bütünleşmesiyle oluşan anlatılardır. Bir toplumun; zaman ve mekânla sözlü kültür düzeyinde kurduğu bütünlüklü bağın ürünleridir efsaneler. Efsaneler; anlatılageldiği toplumun tarih ve coğrafyayla kurduğu bağı sergilediği gibi toplumsal değerlere ilişkin bilincini de yansıtır. İnanç ve anlatı bir bütünlük oluşturur efsanede. İnanç ve anlatı bütünlüğü bozulursa efsane de özünü yitirir.

Bir nazar boncuğu gibi Doğu Anadolu'nun yüksek dağları arasına yerleşmiş Van Gölü de efsanelere konu olmuştur. Doğa, tarih ve insan bu anlatılarda farklı düzeylerde dillendirilir.¹

Göl ve gölün oluşumu ile ilgili yazılı kaynaklarda tespit edilen en eski anlatı, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alır: Evliya Çelebi, tefsir kitaplarında bulunduğunu ifade ettiği Nemrut ile ilgili rivayetler arasında Van Gölü'ne ilişkin bir efsane de yer alır: Nemrut, ilahlık davası ile bugün Van Gölü'nün bulunduğu yerde göğe ulaşacak bir dağ yapmaya girişir. Hazırladığı düzenekle tanrıyı öldürdüğünü ve kendisinin her şeyden ve herkesten bağımsız tanrı olduğunu ilan eder. Nemrut, ilahlık davası güdüp bu dağın yükseltilmesi emrini verdikten sonra kendisi Urfa'ya gider. Hazreti İbrahim'i mancınık ile ateşe atmak için mancınık yapmaya girişir. Öteki taraftan Van toprağında yaptırdığı dağ tamamlanınca Cenâb-ı Allah Cebrail'e emreder ve Hazreti Cebrail o yüksek dağın temeline kanat vurup havalanınca üzerindeki insanlarla birlikte yerin dibine geçer. O yerden siyah bir su çıkar ve denize dönüşür. Böylece de Van Gölü oluşur (Evliya Çelebi, 2010, s.183). Bu anlatının parçaları hâlâ halk arasında anlatılagelmektedir. Bitlis/Tatvan sınırları içerisindeki Nemrut Dağı halk arasında Nemrut'un yazlık mekânı olarak anlatılagelmektedir. Efsane, Van Gölü'nün oluşumu ile Nemrut volkanik dağı arasındaki jeolojik hareketlerden kaynaklanan bağlantının anlatıya dayalı bir doğrulaması olarak değerlendirilebilir.

Evliya Çelebi'nin kayıtları yanında sözlü kaynaklardan yapılan derlemelerde de Van Gölü ile ilgili başka efsaneler tespit edilmiştir. Van Gölü'nün oluşumunu konu edinen iki efsane kayıtlara geçmiştir.

Van'ın Özalp ilçesi yolu üzerinde bulunan Erçek Gölü ile ilgili anlatılan efsaneler, aynı zamanda Van Gölü ile bağlantılıdır. Erçek Gölü'nün oluşum efsaneleri arasında yazıya geçirilen kayıtların ilki 1973 yılına aittir. Erçek Gölü'nü Van'a akıtmak isteyen valinin rüyasına giren Erçek Gölü "Hiç ana kızın ayağına gider mi? Bu teşebbüsünden vazgeçmezsen iki gözünü oyarım" (Önay, 2018, s.118) sözlerinden sonra kaybolur. Bu efsane ile Erçek Gölü ile Van Gölü'nün halk muhayyilesinde ana-kız olarak tasvir edildiği anlaşılır. Doğaya ilişkin halkın sembolleştirme gücünü yansıtan örneklerden biri olarak da kayda geçmiş olur bu anlatı.

Mehmet Karaaslan tarafından derlenen bir efsaneye göre Erçek çevresindeki köylerden birinde birbirlerine ölesiye bağlı bir ana-kız yaşarmış. Bu kıza gönül koymaktan ziyade göz koyan köyün zenginlerinden biri genç kıza kaçırır. Anne ve kızın bu olaydan sonra gözyaşları hiç dinmez. Ananın gözyaşlarından Erçek Gölü, kızın gözyaşlarından da Van Gölü meydana gelir (Önay, 2018, s. 120-121). Bir sosyal eleştiri içeren bu efsanede doğa, insan ve topluma ait gözlem ve çıkarımlar birlikte verilmiştir. Güçlünün tahakkümünün ve adaletsizliğin yadsınması, anne ve kızın çaresizliği ve kimsesizliği doğal durum ile birleştirilmiş olur.

Erçek Gölü ile ilgili rivayetin motiflerini taşıyan bir efsane de Bitlis/Adilcevaz sınırları içerisinde yer alan ve Süphan Dağı eteklerinde bulunan Aygır Gölü için anlatılmaktadır: Adamın biri Süphan Dağı eteklerindeki Aygır Gölü ile Van Gölü'nü birleştirmeye niyet eder. O, bu iş üzerinde düşünürken "rüyasına Aygır Gölü'nün ruhu gelir. Aygır Gölü'nün temsil eden ruh, adama: "Ey İnsanoğlu sen kimsin de beni kızımın ayağına götürüyorsun? Kızımı bana getir beni ona değil." şeklinde tehdit eder. Bu rüya üzerine adam Aygır Gölü ile Van Gölü'nü birleştirme fikrinden vazgeçer (Doğan, 2020, s. 320). Erçek Gölü ile ilgili anlatıda olduğu gibi daha küçük olan Aygır Gölü, Van Gölü'nün anasıdır. Doğanın mevcut şeklinin açıklaması olan anlatı klasik efsane yapısına uygundur.

Hıdırellez, Anadolu'da zamana bağlı yaygın ritüellerden biridir. Anadolu'da Mayıs ayı başlarında, özellikle de 6 Mayıs günü kutlanır (Aktürk, 2014, s. 53). Konu ile ilgili geniş incelemesinde Aktürk (2014) Hıdırellez kutlamalarının genellikle bir su kaynağının da bulunduğu yeşil bir alanda yapıldığını belirtir (64). Van Gölü ve çevresinde de belirtilen bu zamanlara erişen, özellikle kadınlar ve kızlar Hıdırellez'i kutlarlar. Bu kutlamalar Van'da Akköprü Deresi kıyısında yapılırken, Ahlat'ta ise Van Gölü kıyısında yapılmaktadır. Hıdırellez gününün ritüel özelliğini açıklayan anlatılardan biri Ahlat'tan derlenmiştir.

Anlatı ve inanca göre Hızır ve İlyas Van Gölü kıyısında buluşurlar. Bu anın isteklerinin karşılanması için en uygun zaman olduğuna inanan Ahlatlılar, Hıdırellez günü dileklerini kâğıtlara yazarak Van Gölü'ne atarlar. Bu buluşma gerçekleştiğinde Hızır'ın İlyas'la buluşmaya geldiğinde istekleri okuyup yerine getireceğine inanılır. Halk, dileklerini kâğıda yazar. Kâğıda yazmanın yanında dileklerini içeren resimleri Van Gölü'nün kıyısına çizer (Doğan, 2020, s. 328). Bu örnekte, doğanın dönüşüm aşamalarından olan bir zaman dilimine ilişkin anlatıda, efsane, inanç ve büyüsel uygulamalar iç içe geçmiştir.

¹ Van Gölü ile ilgili sözlü kültürdeki en bilinen anlatı Akdamar Adası ile ilgili efsanedir. Bu efsane ile ilgili yapılan akademik incelemeler arasında Yılmaz Önay'ın Akdamar Efsanesi ve Varyantları Üzerine Bir İnceleme (2013) başlıklı makalesi ile Bilal Demir'in *Efsaneden İlham Alan Edebiyat: "Ah Tamara" Efsanesinin Modern Türk Edebiyatına Yansımaları* (2024) başlıklı makaleleri konuyu farklı açılardan geniş bir şekilde değerlendirmişlerdir. Akdamar Adası merkezli bu efsane üzerine bu makalenin yazarının bir kitap bölümü için kaleme aldığı "Kıyısı Olmayan Sevgiler" başlıklı metni basım aşamasında olduğu için bu incelemede bu efsaneye ve efsane bağlamında yöredeki birkaç halk hikâyesine değinilmeyecektir. Bununla birlikte Akdamar efsanesinin Van Gölü etrafında ortaya çıkan farklı uygarlıkları kendi ortak parantezine alan yapısı üzerinde daha fazla düşünmek gerekmektedir.

Van Gölü kıyılarında anlatılagelen efsanelerden bazıları coğrafyada İslam dininin kabulü ve Müslüman egemenliğinin çeşitli hatıralarını barındırır: Bu yerlerden olan Ahlat kıyılarında anlatılagelen efsanelerden bazıları yörenin İslam'ın Anadolu'daki ilk izlerine ilişkindir. Sofi Dede efsanesinde, o Ahlat civarına ilk gelen Müslüman liderlerden bir şeyhin mürididir ve şeyhin kerametlerinden biri olan postunu Van Gölü'ne serip sohbet etmesi uygulamasını, onun ölümünün ardından sürdürmesini içerir. Sofi Dede'nin, su üzerinde Van'a gidip gelmesi onun veli oluşuna delil sayılır. Vasiyeti üzerine ölünce postu göl üzerine serilir ve cenazesi de üzerine bırakılır. Postun Van Gölü'nde son durduğu yere de cenazesi defnedilir. Doğan, Sofi Dede'nin mezarının ziyaret yeri olduğunu ve mezarın yanında yer alan bir çukurdaki toprağın cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanıldığını belirtir (Doğan, 2020, s. 333). Efsane, bir ziyaret yerinin varlığını İslam'ın ilk dönemleriyle ilişkilendirirken göl etrafındaki mekânların birbirleriyle bağlantılı oluşunu olağanüstü motiflerle bezeyerek.

Evliya Çelebi, çoğu yerde olduğu gibi Van Gölü ve çevresine ait kimi yerlerin özellikleri ile ilgili açıklamalarını efsanelere dayandırır: Süphan Dağı'nı mesken tutmuş bir ejderha Azerbaycan'dan Diyarbakır'a kadar olan bir alanı harap etmektedir. Ahlat halkı Hz. Muhammed'e gelip sıkıntılarını arz ederler:

“Yâ Resulallah dâr-ı diyârımızı ve ehl [û] iyâlimizi bir ejderhâ yeyüp hânelerimizi pâymâl-i rimâl etdi” deyü tazallüm etdiklerinde hemân Hazret-i Resûl-i kirâm “Yetiş yâ Alî, ol su'bânı Zülfikârınla katl eyle!” deyüp destûr verir (2012, s. 212).

Zülfikar kılıcını alıp Döldül'e binen Hz. Ali ejderhayı Van denizinde su içerken yakalar. Ejderha ile uzun bir mücadele gerçekleştiren Hz. Ali, ejderhayı öldürerek Van Gölü'ne atar. Ejderhanın yakınlardaki bir mağarada yavruları vardır. Hz. Ali'nin duasıyla o mağaranın kapısı kapanır. Buraya o yüzden “Ali Kayası” adı verilmektedir.

Efsane, doğa ile tarihi bir araya getirmektedir. Van Gölü'nün kuzeyi ve batısı volkanik bir dizi dağ ile çevrilidir: Nemrut, Süphan, Ağrı, Tendürek bu dağların en önemlileridir. Volkanik dağların patlamaları geniş bir alanı hem depremler hem de lav akıntıları ile etkiler. Efsane, sembolik bir dille bu doğa olayının kaynağı olan dağı ejderha ile sembolize eder. Ejderhanın etkisiz kılınmasında Hz. Muhammed'e başvurulması ve Hz. Muhammed'in emriyle Hz. Ali'nin görevlendirilmesi olguya tarihî bir boyut ekler. Hz. Ali'nin Ahlat ve Van halkının Hz. Muhammed'e başvurusu üzerine gelişi aynı zamanda İslam'ın bu bölgeye halkın davetiyle geldiği anlamını da içerir.

Evliya Çelebi Van Gölü balıklarının özelliklerine ve gölün suyunun temizleyici özelliğinin kaynağına dair anlatılara yer verir: Ejderle mücadelesi sırasında Hz. Ali'nin hırkası ve Döldül kirlenirler. Evliya Çelebi'nin yorumuna göre Nemrut'un inkârının azabının neticesi suyu zehir gibi acı olan Van Gölü için Hz. Ali gölde yıkanan atların ve diğer hayvanların bütün hastalıklardan kurtulması, semiz ve etli olmaları için duada bulunur. Hz. Ali'nin bu duaları kabul edilir. Van Gölü'nün sularının elbiseleri tertemiz yaptığını belirten Evliya Çelebi, bu durumu da yine Hz. Ali'nin duasının kabul edilmesine bağlar (Okumuş, 2019, s. 413-414). Efsane, doğayla ilgili bir durumu dinî-tarihî bir şahsiyete bağlayarak kutsallaştırır.

Van Gölü ile ilgili efsanelerden biri de “Denizkızı Efsanesi”dir. Efsaneye göre Van'dan Edremit ile Gevaş arasında göl kıyısında bulunan Köşk köyüne dönmekte olan köylüler köye az bir mesafe kala parıl parıl parlayan bir denizkızı ile karşılaşır. Denizkızı, köylülerle bir süre sohbet ettikten sonra göle girip kaybolur. Bununla birlikte denizkızları ile ilgili inanç ve anlatı kalır (Önay, 2014, s. 146). Van Gölü canavarı ile ilgili anlatılarla birlikte değerlendirildiğinde doğanın insan üzerinde bıraktığı mistik etkinin halk muhayyilesinde aldığı sembolik şekillerden biri olması bakımından dikkate alınması gerekir. Olağanüstü varlıklarla ilgili anlatıların tarih-sosyoloji dinamiklerinin anlatı diline tercüme edilmiş temsiller olduğunu da değerlendirmelerde göz önüne almak gerekir.²

3. Âşıklık Geleneği ve Van Gölü

Van ve çevresinde âşıklık geleneği temsilcilerine 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başı gibi bir tarihte rastlanmaktadır (Arvas, 2005, s. 43-46). Tarihî şahsiyeti belirgin olmasa da adı etrafında gelişen halk hikâyesi ve şiirleri ile Ercişli Emrah Van Gölü havzasının en belirgin âşığıdır. Adı etrafında gelişen Ercişli Emrah ve Selvi” aşk hikâyesi tarihi anlamda sisler arkasında kaybolan âşığın tarihsel bir figür olarak portresine dair çıkarımlar yapmamıza yardımcı olur. Doğal olarak Emrah'ın coğrafyası Van Gölü ve çevresini de içine alır ve halk şiirinin sözlü yapısı çerçevesinde mekân ne derece belirgin kılınırsa o derece belirgin bir şekilde âşığın şiirine yansır.

Âşık, sevgili-suna kalıp benzetmesini kullanır. Suna, her ne kadar anlam olarak erkek ördek anlamına gelse de süslü oluşuyla

² Van Gölü canavarı etrafında yakın zamanda yayınlanmış iki makaleyi dipnot olarak verip konuyla ilgili tartışmayı başka çalışmalara bırakmak bu incelemenin kapsamı bakımından yerinde olacaktır. Bkz.: Ömer Aytaç Aykaç, Emre Karaduman, “Efsaneler, Mitler ve Macera Turizmi: Van Gölü Canavarı Örneği, *The Journal of Academic Social Science Studies*. Yıl: 16- Sayı: 95, s. 169-180, Yaz 2023; Mustafa Gürbüz Beydiz, İdea ve Gerçeklik Dikotomisinde Canavar İkonografisinden “Van Gölü Canavarı”nın Mitsel Paradigmasına”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2022, Cilt: 15, Sayı: 40, 1356-1371.

halk şiirinde sevgiliyi, sevgilinin güzelliklerini anlatmak için kullanılır (Albayrak, 2004, s. 475). Emrah'ın "bizim gölde salınır" mısrasındaki "bizim göl"ü şairin biyografisi dikkate alınarak uzaklarda aramamak gerekir. O göl, Van Gölü'dür.

*Bir hoş sona bizim **gölde** salınır / Başı yeşil ayakları kırmızı /*

Kına yakmış ağ eline destine / Alma teki yanakları kırmızı (Saraçoğlu, 1999, s. 197).

Göl-ördek-sevgili arasında kurulan bu benzetme oyununa Ercişli Emrah'ın başka şiirlerinde de sıklıkla rastlanır:

Tan-yıldızı gibi parladin çıktın / Gören âşıkların bağırını yaktın /

*Gövel ördek misin **gölden** mi kalktın / Al duvağın yeşil başın sevdiğim (Saraçoğlu, 1999, s. 222).*

*Bizim yerde bahar olur yaz olur / **Göller** dolu ördek olur kaz olur /*

Sevgi arasında yüz bin naz olur / Sar kolun boynuma can sana kurban (Saraçoğlu, 1999, s. 226).

Emrah'ın aşkı, geleneğin birçok şairinde karşılaşılan platonik, sembollerle bezeli bir aşk değildir. Aşkı ifade etmenin yolu beden dilini de şiire dâhil etmeyi içerir:

*Sehernen oğradım **göl kurağına** / Sonam meni gördü üzmeğe durdu / Kanadını çaldı suyun üzüne / Çığa tellerini düzmeğe durdu*

*İstedim kendimi bu **göle** atam / Elimi uzatıp yavruyu tutam /*

Bir hayal eyledim sarılıp yatam / Vefasız gönlümü üzmeğe durdu (Sakaoğlu, 1987, s. 122).

Emrah'ın verilen bu dizeleri dışında da göl ve göl ile ilgili unsurlar mevsim betimlemeleri, sevgiliyi hatırlama ve anma çerçevesinde yer alır. Mevsim tasvirlerinin özellikle sevgiliyi hatırlamak ve anmak için olduğu açıktır. Sevgili ile doğa, benzetmeler üzerinden birlikte anılırlar. Göl, bu mısralarda kendine has özellikleri ile değil, sevgili ve benzetilecek unsurlara ait bir mekân olarak vardır. Şairin şiirinde andığı gölün belirgin özellikleri yoktur. Bu nedenle de bu şiirlerde geçen göl, Van Gölü de olabilir, pekâlâ başka bir göl de olabilir rahatlıkla.

Nazlı yarın hasretinden derdinden / Ben de düştüm deryalarda derine

*Hoyrat girmiş dost başına gül derer / Gönlüm düştü **gam gölüne derine** (Saraçoğlu, 1999, s. 185).*

...

*Men Emrah'im artıp gamım / **Deryaya gark olup gemim***

Kalıptır Selvi hemdemin / Öllem bil hanım bil hanım (Saraçoğlu, 1999, s. 137)

Yukarıdaki dizelerde doğrudan göl şiirde geçmez, ama göl ile ilgili unsurlar kullanılır: Sevgiliden ayrı kalmış olma, âşığın üzüntüsünün asıl nedenidir. Bu üzüntü hâli de "Deryaya gark olup gemim" benzetmesi ile görselleştirilir. Gemi, âşığın ruhsal varlığıdır. Van Gölü'ne halk arasında "deniz" dendiği bilgisi ile örtüşen bir kullanım vardır.

Âşığın bazı dizelerinde göle maddi kültür unsurları bağlamında yer verilir. İkinci dörtlülükte Erciş'in isimlerinden "Eganıs" da anılır:

***Gemici** gelende getdi takatım / Kesildi dermanım yoktur kuvvatım*

Emrah'im Selbi yar'adır savgatım / Karayel gönlümü üzmeğe durdu (Saraçoğlu, s. 558).

*.../**Gölden** kalkar karlı dağlar aşarsız / **Eğansın** suyundan içip şaşarsız*

Yoluz uzun İsfahana düşersiz / Yar dizine kanat vurasız turnam (Bali, 1973, s. 277).

Âşıklık geleneğinin son dönem yaşayan önemli temsilcilerinden Ercişli Ahmet Poyrazoğlu da şiirlerinde Van Gölü'ne yer vermiştir. Geleneksel âşıklardan farklı olarak Poyrazoğlu; hem yazılı eğitim almış, öğretmenlik yapan bir isimdir (Aksoy 2014), hem de gelenekten önemli şekilde beslenmekle birlikte modern dönem insanının çevre, insan, toplumla kurduğu ilişkiye ait bireysel keskinlikleri bilinçli veya bilinçsiz eserlerine yansıtmıştır.

*Yüksek bir yaylada mesken tutmuşsun, / Yüceleri mekân kılan **Van Gölü**.*

*İkrar vermiş, ikrarında durmuşsun, / Ecdadıma sadık kalan **Van Gölü** (Aksoy, 2014, s. 221).*

Van Gölü başlıklı bu erken dönem şiirinde Van Gölü ile söyleşen âşık, ilk önce gölün coğrafi özelliğine yer verirken sonraki mısralarında “doğruluk” ve “sadakat” erdemleri ile Van Gölü’nü özdeşleştirir.

Poyrazoğlu’nun şiirlerinde, yerel şairlerin çoğunda olduğu gibi Van Gölü çevresi yerleşim yerlerinin isimlerine yer verilir. Âşık, şiirinin son dizesinde “Emrah ve Selvi” halk hikâyesine değinirken gölün âşıklara ilham verdiğini dizelerine eklemekten geri durmaz.

Bir yanın Van, Edremit uzar Gevaş’a. / Tatvan, Adilcevaz, Ahlat dört köşe.

Bir yanın dayanır yeşil Erciş’e. / Han Selbi’ye türkü olan Van Gölü. (Aksoy, 2014, s. 221).

Âşığın duygularıyla gölü özdeşleştirmesinin yerel şairlerde çok sayıda örneği vardır. Poyrazoğlu da bu isimlerdendir:

Poyrazoğlu gibi gözü yaşlısın. / Bağrı pare pare katı taşlısın.

Ne kadar büyüksün, ağır başlısın. / Denizlerden ayrı kalan Van Gölü (Aksoy, 2014, s. 222).

Van’da Akşam başlıklı şiiri Van Gölü’nde günbatımı manzarasının etkileyici görünümü üzerine yazılan çok sayıda dizeler arasındadır. Poyrazoğlu, bu şiirinde âşıklık geleneğinin kalıp söyleyişlerinin dışında bir imge arayışı, bir duygu ve tasvir denemesi içindedir:

Güneş, saçlarını taradı yine. / Döktü mavi çöle, çalkandı Van’da.

Daldı ufuklara, gitti engine. / Sanırsın, püsküren volkandı Van’da (Aksoy, 2014, s. 296).

Van depreminden sonra göç edenleri konu ettiği Van’dan Göç şiirinde de Van Gölü, ayrılığın son noktası, şehirden kopuşun temsili bir mekân olarak yer alır.

Bak Poyrazoğlu hâline. / Baykuşlar konmuş küriüne

Son bir defa Van Gölü’ne, / “Ah!” çekip, bakıp gittiler (Aksoy, 2014, s. 453).

Aşağıdaki dörtlükte güneşin göl batışı sırasında göl üzerinde oluşan manzara, saçlarını tarayan bir kadına ve patlayan bir volkana benzetilmiştir. Ateş, altın, sevgili benzetmeleri ile çizilen tablo şiirin son dörtlüğünde bayrak benzetmesiyle tamamlanır:

Poyrazoğlu der ki, güzel bir andı. / Sevenler aşkına kandiller yandı.

Koca göl bir bayrak gibi boyandı. / Akşam, mavi sular al kandı Van’da (Aksoy, 2014, s. 297).

Anadolu Motifli Yar şiirinde şair, sevgili ve Anadolu’yu birleştirir. Sevgilinin özellikleri Anadolu’nun farklı yerleri ile temsil edilir. Gözlerinde Van Gölü’nün bakışı dizesi sevgilinin gözlerinin rengi Van Gölü’nün maviliği ile temsil edilir (Aksoy, 2014, s. 332).

Âşık Celal Yenitürk, kendi kendini yetiştirmiş, Van âşıklık geleneğinin son dönem üretken isimleri arasındadır. Şair *Seni* şiirinde sevgilisine Van’ın doğal güzellikleri üzerinden seslenir. Sevgisini Van’ın doğal güzellikleri ile birlikte dile getirir.

Sabah faslı çıksak Ereğ Dağı’na / Öğlen insek Edremit’in bağına

İkindi çekilsek göl kırağına / Sen gölü seyreyle ben ise seni (Yenitürk, 2015, s. 50).

Bu dörtlükte göl, sevgiliye hitap bağlamında ikincil unsurdur. *Göresim Gelir* şiirinde şair, Van’a karşı sevgisini, Van’ın doğal ve tarihi güzelliklerini tema olarak seçtiği bir şiirdir:

Şahane kalesi gölü çok şirin, / Sık sık Van Gölü’ne giresim gelir (Yenitürk, 2015, s. 373).

Van’dadır şiirinde ise Van Gölü birçok şiirde betimlendiği gibi renk ve büyüklüğüyle dizelere yansır:

Deniz gibi gölü, masmavi rengi, / İnanın dünyada bulunmaz dengi (Yenitürk, 2015, s. 374).

Van Gölü başlıklı şiirde Van Gölü çevresiyle birlikte çok yönlü işlenir. Coşkunluk, dinginlik, duruluk, güzellik, yararlık, büyüklük başlıca değinilen özelliklerdir. Birçok şiirde olduğu gibi bu şiirde de kişileştirme sanatına yer verilmiştir:

Yine celallenmiş dalgalar atar

...

Gâhi uslu gâhi coşar Van Gölü

...

Feribotla dostluk kurar seslenir (Yenitürk, 2015, s. 375) dizeleri bu kullanımlara örnek olarak verilebilir. Âşık, aynı zamanda Van Gölü'nün günümüzde önemli simgelerinden olan “feribot”a da yer verir.

Âşık Hayreti'ye ait bir şiirde Van Gölü, kıyılarında elbise yıkanması gibi Van'ın yakın zamanlara kadar da tesadüf edilen bir uygulamaya ile yer alır:

Deniz kırağında esvap yuyulur / Bir kişi de bir kabire koyulur

Evvel evvel gönül hakkı sorulur / Hayreti'm bu demde zar bana yeter (Arvas, 2005, s. 51).

Âşık Ömer adındaki mahalli bir ozana atfedilen *Bendimahi* türküsünde de Van ve çevresinin sembollerinden turnalar bağlamında göle değinilir.

Çaydan bir çift suna uçtu / Sunalar hey sunalar

Yar akşamın vakti geçti / Bizim göle konalar

...

Van Gölü dalgalandı / Elin ver elime Kersi

Ciğerim parçalandı Elin ver elime Kersi (Arvas, 2005, s. 56).

Zeki Ayhan bir şiirinde *Van gölü kayalık gölünde olur balık / Güzel Van'ın kızları hem güzel hem uyanık* (Arvas, 2005, s. 205) dizelerinde Van Gölü, bazı doğal özellikleri anılarak şiirde yer alır. Son dönem Van âşıklarından Dertli Kazım da Van'ın güzelliklerine değinir, Van Gölü ve gölle ilgili özelliklere de yer verir. Akdamar Adası konu edilerek tarihi, Van Gölü canavarı konu edilerek de popüler simgeler şiire yansır.

Evliyadır Abdurrahman-ı gazı / Aktamara güzel baharı yazı

Denizde geziyor cenevar bazı / Överim sizlere güzel Van'ımı (Arvas, 2005, s. 223)

Yaşayan âşıklardan Âşık Çağları de şiirlerinde Van Gölü'ne rengi bağlamında yer verir.

Bakınca görünse mavi Van gölü / Yeşermiş bahçesi açmış sümbülü

Dalında görünce kırmızı gülü / Çalmaz mı sazını demez mi âşık (Arvas 2005: 261).

4. Türkülerde Van Gölü

Türküler, Türk sözlü kültürünün ve müziğinin en önemli verimlerindenidir. Van türküleri üzerine yapılmış iki kapsamlı çalışma yörenin repertuarının belirlenmesine ciddi katkı sağlamıştır (Tan ve Turhan, 2001; Oto, 2013). Van türkülerinde göl ve gölle ilgili unsurlar sık olmasa da kullanılmıştır. Bu kullanımlar âşk, ayrılık, hasret duyguları bağlamında belirdiği gibi doğanın, tarihin ve gündelik yaşamın parçası bir mekân olarak da belirir. Bu kullanımlar arasında sevgili ve gurbet bağlamında kendisine sık yer verilen göl/ördek/turnaya ilişkin kullanımlar en yaygın olanlardır. Türkülerin bir kısmının âşıkların eserleri olması ve türkülerle sözlü şiirin aynı toplumsal tabana ve sözlü geleneğe dayanması âşıkların şiirleri ile türküler söz varlığı, benzetme unsurları, duygu bakımlarından ortaklaştırmaktadır.

Ördek çalkanır göllerde / İsmim söylenir dillerde / Halin nedir diyenim yok / Kalmışım gurbet ellerde (Tan; Turhan, 2001, s. 70)

Gökten bir çift suna da indi (sunalar hey sunalar) / Gökten bir çift suna da indi (bizim göle konalar)

Gökten indi göle de konu (sunalar hey sunalar) / Gökten indi göle de konu (bizim göle konalar) (Tan; Turhan, 2001, s. 120) dizelerinde “bizim göl” âşığın evi/gönlü olduğu kadar Van Gölü olarak da yorumlanabilir.

Âşık Davut Telli'den derlenen *Kalkın turnam kalkın Van'dan sökülün* adlı türküde Van ve çevresiyle özdeşleşmiş turnalara seslenilerek Malazgirt beyi ifadesi üzerinden bölgenin geçmiş politik düzenine ait göndermelerde bulunulur.

Kalkın turnam kalkın Van'dan sökülün / Erdiş'in gölüne konun dökülün turnalar /

Malazgirt beyinden kendin sakının / Hınıs'ın gölüne konun turnalar (Oto, 2013, s. 92)

Kale dibi kayalık türküsünde kendisine atfı yapılan “deniz” yöresel bağlamda Van Gölü'nü imler.

Kale dibi kayalık / Denizde dolu balık / Kızın gönlü oğlanda / Oğlan da ona yanık (Tan; Turhan, 2001, s. 163; Oto, 2013, s. 92).

İskeleden Çıktı Devenin Ucu türküsü, geçmişte Van Gölü çevresindeki merkezlerle en hızlı ulaşımı mümkün kılan bir mekân olan “İskele”ye göndermede bulunur.

İskeleden çıktı devenin ucu devenin ucu

Elinde hamuru anam anam ocakta sacı

Bu ayrılık bana ölümden acı ölümden acı (Tan; Turhan, 2001, s. 237).

Âşık Celal Yenitürk’ün kaynak kişi olarak yer aldığı *Ağzımda Lezzeti Kaldı* türküsünde bir bölümde Van Gölü Van’ın diğer güzellikleri ile birlikte anılarak “şirin” olarak nitelendirilir.

Tarihte vardır gayemiz / Yeşil çimendir yaylamız / Süsem sümbül, gül, lâlemiz /

Van Gölü şirindir şirin / Şirin şirin şirin şirin şirin (Oto, 2013, s. 3).

Kaynak kişisi Ömer Çakmakçı olan bir türküde göl, Van ağzındaki kullanımına uygun olarak derya (deniz) sözcüğü ile ifade edilir.

Bahçada dalın olum / Deryada salın olum / Her dem gel geç buradan / Atının nalı olum (Oto, 2013, s. 23).

Bahçelerde Sarı Gül türküsünde de sevgilinin aheste aheste yürüyüşü gölde yüzme ile ilintilendirilmiştir:

Elma attım denize anam / Geliyor yüze yüze / Selam edin o yâre anam / Neden gelmiyor bize (Oto, 2013, s. 27).

Kaynak kişisi Mehmet Polat olan *Başkale Yolları Dardır Geçilmez* türküsünde göl etrafındaki yerlerin merkezi bir mekân olarak kurgulanır.

Gölün şarkı Van’dır garbı Tatvan’dır gel hele gel gel yanıma

Cenubu Gevaş şimali Süphan’dır gel hele gel gel yanıma

Bitlis Dağlarında Geyikler Gezer türküsünde de göl ve ilgili unsurlara değinilir:

Bitlis dağlarında geyikler gezer/Van gölü derindir kayıklar yüzer/İnsan evladından böyle mi bezer/

Sevdalı gelin oy belalı gelin oy öldürdün beni /Sevdalı gelin oy belalı gelin gel alam seni (Oto, 2013, s. 47).

Git Süphandan Kar Al Getir türküsünde göl, bir mekân olarak anılır:

Van gölünün etekleri / Yeşil açmış çiçekleri / Yarım harmandan geliyor / Daha yaştır pürçekleri (Oto, 2013, s. 131).

Söz ve müziği Mehmet Akçay’a ait olan türkünün bağlantı bendinde de Van Gölü bir mekân olarak yer alır:

Van gölünün kenarı / Savuh ahar suları / Yar mana ataş saldı / Kim söndürür yanarı (Oto, 2013, s. 177).

Mehmet Bülbül’den derlenen *Van Kalesi Bedendir* türküsünde de göl rengi ile anılır:

Erek dağından aştım / Mavi bir göle düştüm / Ne beladır başımda lo / Acem gızına düştüm (Oto, 2013, s. 246).

Mustafa Solmaz’dan derlenen *Yar Güzel Gül Ezer* türküsünde de göl mavi rengi ile anılır:

Van’da çıktım galeye / Bahtım mavi deryaya Yar güzel gül ezer / Ah saridir saridir (Oto, 2013, s. 257).

Turgut Durbak’tan derlenen *Van’ın göllerinde boyum İskele* türküsünde geçen “iskele” Van’da yakın zamana kadar gençlerin yüzmek için tercih ettiği bir mekândır. Büyük tonajlı feribotların yanaşmasını mümkün kılan bir derinliğe sahiptir. İskele’de yüzecek kadar olgunluğa erişen türkümüzün kahramanı yaşça küçüktür. Beden olarak olgun olan bu anonim kahramanı gurbeti kendisine dayanılmaz kılacak bir aşk acısının da sahibidir.

Van’ın göllerinde boyum iskele / On sekize girmezem gittim askere/

Zalımdır yüzbaşı vermez teskere/Bul çaresini de yaz mektup bana/ Yıkayım dağları da varayım sana

Çetin Atacan’dan derlenen *Van Gölü derindir vagonlar yüzer* türküsü de gölün derinliği ve gurbet duygusunun yoğunluğu arasında bağlantı kurar.

Van Gölü derindir vagonlar yüzer/ İnsan evladına böylemi bezer/

Hiç olmasa ayda bir mektup yazar/ Silahımı sıkarım iki liverli

Bitlis türküleri arasında yer alan Ahlat'ın altında küçük iskele türküsünde de gurbete yolu düşmüş bir gencin dilinden hasret, gurbet, hayal kırıklıkları yankılanır (URL 1).

Van ve çevresi türkülerinde Van Gölü, rengi, içindeki mekânları, gölle ilgili unsurlar bakımından yer almıştır. Van Gölü, derin anlamlar, sanatlı söyleyişlerle türkülerde geçmez.

5. Mânilerde Van Gölü

Sözlü şiirin yaygın şekillerinden olan mâni, geleneksel yaşamın canlı olduğu dönemlerde toplumsal yaşamın tüm alanlarına yayılmış bir kullanıma sahip olmuştur. Toplum ve bireyin çok yönlü dönüşümü ile birlikte sözlü kültüre dayalı estetik icraların tamamında olduğu gibi mâni nazım şekli ile şiir söyleme de ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte derlemeler yoluyla kayıtlara geçmiş mânilerde Van Gölü'nün çeşitli özellikleri dizelere yansımıştır.

Aşağıdaki mânide rengârenk, canlı bir doğa, aynı zamanda sevgilileri birbirinden ayırır. Bu bağlamda Van Gölü de sevgililerin kavuşmasının önünde bir engeldir.

Al şalım yeşil şalım / Dağları dolaşalım / Aramızda Van Gölü / Meytupnan buluşalım (Önay, 2006, s. 42).

Bir başka âşığın ayrılık derdiyle yanık yüreğinin çarpışları, ruh çırpınışları dizelere yansır. Âşık kendi yürek yangınına Van Gölü'nü de ortak eder. Van Gölü'nün mavi, berrak suları âşığa gönlü gibi bulanık görünür.

Van Gölü çok bulanık / Ağlaram yanık yanık / Herkes gece yuhida / Men her zaman uyanık (Önay, 2006, s. 110).

Mâni yakıcısı Van Gölü çevresinin güller yatağı olduğu bir eski zamandan seslenir. Mâni yakıcısının şehre sevgisi Van Gölü ve çevresinin doğal güzellikleri üzerinden anlatılır.

Van Gölü'nde gül biter / Güllerde bülbül öter / Ne kadar şehir varsa / Yalnız Van mana yeter (Önay, 2006, s. 110).

Mâni yakıcıları Van halk yaşamının, mutfağının, Van Gölü'nün çeşitli unsurlarını da şiirlerinde kullanmışlardır. Van Gölü'nün salamura balığı, yöre mutfağının yaygın yemekleri olan bulgur pilavı, ayranası, buğdaydan yapılan çerezi "kavurga", mavi göl ve güneş unsurları üzerinden şehir betimlenir.

Duzlı balık etimiz / Gavurga yemişimiz / Mavi Van'dır gölümüz / Devamlı güneşimiz (Önay, 2006, s. 67).

Edremit içinde Şamran / Bulgur pilavı ile ayran / Van Gölü'ni seyran eyle / Bütün herkes ona heyran (Önay, 2006, s. 67).

Van mânilerine yakın dönemde toplumsal hafızaya dâhil olmuş olan Van Gölü canavarı da katılmıştır. Abartı ve mizah bu tarz mânilerde belirgin anlatım tarzları olarak belirmektedir.

Van Gölü'nden gelir sesi / Hele bahın neyin nesi / İnanın ki bu gelen ses / Canavar'ın ta kendisi (Önay, 2006, s. 110).

Van Gölü'ne gitmişem / Cenavari görmüşem / Cenavari görende / Men altıma yapmışam (Önay, 2006, s. 110).

Mânilerde Van Gölü, doğal özellikleri, Van'ın tanıtımının bir parçası, çok sınırlı da olsa insan duygularının yansıdığı bir yer olarak işlenmiştir.

Sonuç

Sözlü kültür ürünleri, günümüz yazılı ve elektronik kültüründen bambaşka bir sosyal ve kültürel zeminde biçimlendiği için gerçeklik tasavvuru da günümüz kültürel geleneğinden farklıdır. Bu farklılık inceleme konusuna da çeşitli şekillerde yansımıştır.

Masal türü anlatılarda Van Gölü; açık, belirgin, detaylı yer almaz. Yalnızca göl veya deniz adlandırması yer aldığı gibi, detaylı betimlemede de bulunulmaz. Van Gölü ve çevresi dil kullanımlarında göl yerine deniz kullanımı yaygın olduğu için havza masallarında deniz ibaresi daha sık kullanılır. Kimi örneklerde anlatıcı bir ibareyle başladığı metni diğer bir ibareyle sürdürmektedir.

Efsane türünün iç özelliklerinden kaynaklı reel zemini bu anlatılarda Van Gölü ve çevresinin daha belirgin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Efsaneler Van Gölü'nün ortaya çıkış süreci ile ilgili olduğu gibi Van Gölü'nün hemen kıyısındaki mekânlar ve bu mekânlarda yaşayan şahıslarla da ilgilidir. Bu metinler, mekân, tarih ve sosyolojinin iç içe geçtiği açıklayıcı metinlerdir. Kişisel sorunlar, toplumsal olgular ve doğal olayların açıklamalarını içerir.

Sözlü şiir; özellikle âşıklık geleneği çerçevesinde geçmişten bu yana belli bir birikim oluşturmuştur. Âşıklık geleneğinin Ercişli Emrah gibi klasik temsilcilerinde göl, belirli bir mekâna gönderme içermezken, günümüze yakın isimlerin şiirlerinde belirgin bir mekâna ait tasvirlerle yer verilir. Modernlik, dolaylı etkilerini günümüz âşıklarının şiirlerinde sınırlı da olsa tespit edilebilmektedir. Türküler, bu bağlamda daha çok klasik geleneğin yapısına uygun bir içeriğe sahiptir. Mânilerde sınırlı da olsa Van Gölü'ne yer verilir. Mânilerde Van Gölü daha çok tanıtıcı mahiyette belirir.

Sözlü kültürün geniş dünyasında Van Gölü, doğa, tarih, sosyoloji göndermelerini de içeren bir şekilde yer almıştır.

Kaynakça

- Aksoy, E. (2014). *Âşık Ahmet Poyrazoğlu'nun Şiir Evreni* (Tez No. 382024) (Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Albayrak, N. (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. L&M Yayınları.
- Arvas, A. (2005). *Van Âşıklık Geleneği* (Tez No. 160632) (Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aykaç, Ö. A.; Emre K. (2023). Efsaneler, Mitler ve Macera Turizmi: Van Gölü Canavarı Örneği, *The Journal of Academic Social Science Studies*. Yıl: 16- Sayı: 95, s. 169-180.
- Bali, M. (1973). *Erciş'li Emrah ile Selvi Han Hikayesi Varyantların Tesbiti ve Halk Hikayeciliği Bakımından Önemi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Beydiz, M. G. (2022). İdea ve Gerçeklik Dikotomisinde Canavar İkonografisinden “Van Gölü Canavarı”nın Mitsel Paradigmasına”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 40, 1356-1371.
- Demir, B. (2024). Efsaneden İlham Alan Edebiyat: “Ah Tamara” Efsanesinin Modern Türk Edebiyatına Yansımaları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8 (3), 1271-1295. <https://doi.org/10.34083/akaded.1569721>
- Doğan, O. (2020). *Bitlis'ten Derlenen Efsanelerin Psiko-Sosyal ve Arketipsel Tahlili* (Tez No. 630108) (Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Evliyâ Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır- İsfahan I Malatya-Mardin-Musul- Tebriz-Van 4. Kitap*, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). Yapı Kredi Yayınları.
- Işık, C. (2005). Sözlü gelenek Eserlerinin Özellikleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 9, s. 89-105.
- Kasımoğlu, H. (2010). *Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları* (Tez No. 271364) (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Oto, M. (2013). *Geçmişten Geleceğe Van Türküleri-1 (Sözlü kırık havalar)*. Mavi Fikirler.
- Önay, Y. (1995). *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* (Tez No. 42580) (Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Önay, Y. (2006). *Van Manileri*. Van Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları
- Önay, Y. (2013). Akdamar Efsanesi ve Varyantları Üzerine Bir İnceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no.25, 33-47.
- Önay, Y. (2014). “Efsaneler”. *Van Kültür ve Turizm Envanteri-III, Halk Kültürü-I (Dil ve Anlatım-Halk Edebiyatı-Müzik Kültürü)* (Editörler: Yılmaz Önay, Davut Tatlı). Gündoğdu Ofset.
- Önay, Y. (2018). *Van Efsaneleri*. Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Saraçoğlu, A. (1999). *Ercişli Emrah:Gökyüzünde Bölük Bölük Turnalar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Shalian, A. K. (1964). *David of Sassoun: The Armenian Folk Epic in Four Cycles*. Ohio University Press.
- Tan, N.; Turhan, S. (2001). *Van Halk Müziğine Giriş (sözlü ve sözsüz ezgiler)*. Van Valiliği Kültür Yayınları.
- Yenitürk, C. (2015). *Gönül Gözü Sözü Özü*. Berikan Yayınevi.
- URL 1: <https://www.repertukul.com/AHLAT-IN-ALTINDA-KUCUK-ISKELE-4147>